

Усупова М.К.

КАЛИМ РАХМАТУЛЛИНДИН «УЛУУ ПАТРИОТ, УКМУШТУУ
«МАНАС»» АТТУУ ЭМГЕГИ ЖӨНҮНДӨ

Усупова М.К.

О ТРУДЕ КАЛИМА РАХМАТУЛЛИНА «ВЕЛИКИЙ ПАТРИОТ «МАНАС»»

М.К. Usupova

THE LABOUR KALIM RAKHMATULLIN «THE GREAT PATRIOT «MANAS»»

УДК:37.372/13

Бул макалада Калим Рахматуллиндин «Улуу патриот, укмуштуу «Манас» аттуу эмгеги жөнүндө жазылган.

Негизги сөздөр: Мекен, патриотизм, согуш, идеология, тарбия, баатырдык, тарых, эркиндик, күрөш, фольклор, драма, достук, интернационализм, концепция, Манас руху.

В этой статье написано о труде Калима Рахматуллина «Великий патриот «Манас»».

Ключевые слова: Родина, патриотизм, война, идеология, воспитание, героизм, история, свобода, борьба, фольклор, драма, дружба, интернационализм, концепция, дух Манаса.

In this article written about the labour Kalima Rahmatullina «Great patriot «Manas»».

Key words: Homeland, patriotism, war, ideology, education, heroism, history, freedom struggle, folklore, drama, friendship, internationalism, the concept, the spirit of Manas.

Калим Рахматуллиндин «Улуу патриот, укмуштуу «Манас» (Кыргызмамбас, 1942-ж.) аттуу тарыхый эмгегинин жаралыш фактысына өз мезгилинин социалдык саясий, тарыхый-маданий жана идеологиялык контекстинен кароонун зарылдыгы бар. 1942-жыл Улуу Ата Мекендик согуштун кызуу жүрүп жаткан мезгили болучу. Ошол катаал кырдаалда Советтер Союзу өзүнүн бүткүл материалдык-экономикалык, согуштук күч-кубатын, бүткүл моралдык, маданий, патриоттук ресурстарын каардуу фашисттик душманга каршы багыттап, немецтик баскынчыларды социалисттик мекенден сүрүп чыгарууга жана жеңүүгө багыттап турган эле. Согуш башталган күндөн тартып эле көп улуттуу өлкөнүн бийлиги биринчи кезекте, элдин рухий-патриоттук күч-кубатын идеологиялык жактан жеңишке мобилизациялоого көңүл бурган. Бул жагынан 1941-жылы 3-июлда Совет мамлекетинин жетекчиси И.В. Сталиндин сүйлөгөн төмөнкү тарыхый сөзү мүнөздүү: «Баарыдан мурда биздин адамдар, совет адамдары өлкөбүздүн кандай чоң коркунучка учурап отургандыгын түшүнүүлөрү зарыл жана согушка чейинки убакытта абдан түшүнүктүү болуп, бирок азыркы убакта, согуш абалды түп-тамырынан бери өзгөрткөн кезде, эң зыяндуу болгон көңүлчөктүктү, кенебестикти, тынчтык курулуш пикирин таштоолору зарыл. Душман райымсыз жана таш боор. Ал биздин таман акы-мандай терибиз менен сугарылган жерлерибизди басып алууну, биздин эмгегибиз менен табылган

эгинибизди жана нефтибизди басып алууну көздөп отурат. Ал помещиктердин бийлигин кайра орнотууну, орустардын, украиндардын, белорусстардын, литвалыктардын, латыштардын, эстондуктардын, өзбектердин, татарлардын, молдовандардын, грузиндердин, армяндардын, азербайжандардын, Советтер Союзундагы жана башка эркин элдердин улуттук маданиятын жана улуттук мамлекетин кыйратууну, аларды немецтештирүүнү, аларды немец княздарына жана барондоруна кул кылып берүүнү көздөп отурат. Ошентип, сөз Совет мамлекетинин өмүрү же өлүмү жөнүндө болуп олтурат – сөз Советтер Союзунун элдеринин эркин бойдон калышы же кулдукка түшүшү жөнүндө болуп отурат. Совет адамдары муну түшүнүп, камырабастыкты таштоолору керек, алар өздөрүн мобилизация кылып, өздөрүнүн бардык ишин душманды аёо дегенди билбеген жаңы согуштук түргө салып, кайра куруулары керек. Совет элин Александр Невский, Дмитрий Донской, Кузьма Минин, Александр Суворов, Михаил Кутузов сыяктуу ата-бабалардын баатырдык образдары шыктандырсын» («Правда» газетасы, 5-июль, 1941-жыл).

И.В. Сталиндин ушул тарыхый сөзүнүн духун, саясий мазмунун массага жеткиликтүү кылып түшүндүрүү, айрыкча жол башчынын сөзүндөгү Александр Невскийдин, Дмитрий Донскойдун, Кузьма Мининдин, Александр Суворовдун, Михаил Кутузовдун баатырдык образдарына шыктануу жөнүндөгү чакырыгын өзүнчө бир идеологияга айландыруу үчүн мамлекеттин бүтүндөй бир үгүт-насыят машинасы ишке киришкен. Ушул контекстен караганда, ошол кездеги Совет өкмөтүнүн жетекчилеринин бири Михаил Калининдин советтик массага, интеллигенцияга кайрылган мына бул сөздөрүнүн кандай идеологиялык булактан азыктангандыгы айкын-ачык болуп чыга келет: «Ар бир адам, ошонун ичинде орустар да өз улуту менен сыймыктанат, сыймыктанбоо мүмкүн да эмес, анткени ал өз элинин баласы. Ушул нерсе абдан чоң мааниге ээ жана агитация ишинде аны дайыма эске тутуу керек. Биздин адамдарда совет патриотизмин, улуттук сыймыкты тарбиялагыла, ар бир жоокерге анын элиндеги баатыр ата-бабаларын, анын укмуш эпосун, адабиятын, улуу адамдардын – жетекчилерин жана полководецтерин калк массасын азат кылуу үчүн күрөшчүлөрүн эстетип тургула» (Калинин М.И., Избранные статьи. – Москва, Издательство Политической литературы, 1955, 106-б.). Мына ушундай патриоттук идеологиянын чакырыктарынан кийин

Россия федерациясынын жана союздук республикалардын сахналарында А.Н.Толстойдун «Иван Грозный», О.Литовскийдин «Александр Невский», И.Луковскийдин «Адмирал Нахимов», М.Ауэзовдун «Каракыпчак Кобыланды», Ш.Хусаиновдун «Амангелди», Уйгун менен И.Султановдун «Алишер Новаи», Х.Алимжандын «Муканна», Самед Вургундун «Вагиф» аттуу тарыхый жана фольклордук темадагы драмалык чыгармалар коюлуп, өзүнчө бир сенсацияны жаратып, андан ары театрлар тарых темасына жапырт кызыгып, бул багыттагы пьесаларды үстөкөбосток коё башташкан.

Мындай жалпы агымдын шары менен «Согушуп жаткан элди тарыхтын баатырдык салттарында тарбиялоонун зарылдыгына учурунда Кыргызстан өкмөтү бөтөнчө көңүл бөлгөн. Кыргызстан БКнын жана республиканын өкмөтүнүн демилгеси менен Жоомарт Бөкөнбаев баш болгон чыгармачыл топ түзүлүп, аларга «Манастын уулу Семетей» деген көркөм фильм тартууга атайы тапшырма берилген. Борбордук Комитеттин мындай кадамы драматургияда элдик мурастарга кызыгуунун күчөшүнө кошумча стимул берген. Согуш учурунда адабиятыбызда К.Жантөшевдин «Курманбек», К.Маликов менен А.Куттубаевдин «Жаңыл», Т.Сыдыкбеков менен К.Рахматуллиндин «Манас менен Алмамбет» драмалары, А.Токомбаев менен К.Маликовдун «Манас», К.Маликовдун «Сейтек» либероттолору сыяктуу чыгармалар жаралып чыга келген. Бул чыгармалар согуш мезгилинде элдин патриоттук ой-сезимин ойготууда маанилүү роль ойногон.

Мына ушул тарыхый контексте салып карасак, Калим Рахматуллиндин «Улуу патриот, укмуштуу Манас» эмгеги, ушул эле эмгектин 1942-жылы Фрунзе «Кыргызмамбастан» жарык көргөн «Великий патриот, легендарный Манас» наамындагы орусча котормосу дал ушундай бүткүл өлкөнү каптаган патриоттук көтөрүлүүнүн шарттарында жана аскердик – идеологиялык атмосферада, ата-бабалардын баатырдык өрнөктөрүнүн мисалында элдин духун чындоо жөнүндөгү учурдун социалдык заказынын талабы менен жаралып, жарыкка чыккан десек жаңылышпайбыз. Улуту боюнча татар болсо да, Калим Рахматуллиндин өзүн кыргыз элинин патриоту катары сезип, баатыр Манасты даңазалаган, бийик патриоттук мазмунга толгон эмгегин жазып, калайык-калктын мекенчилдик духун көтөрүп, атуулдук – граждандык активдүүлүктүн өрнөгүн көрсөткөндүгүнө бүгүн урмат менен карабай коё албайбыз.

«Улуу патриот, укмуштуу Манас» китеби – Калим Рахматуллиндин кыргыз элине болгон чын жүрөктөн чыккан урмат-сүйүүсүнүн, интернационалдык терең маданиятынын, ак калпак элдин өтүмүш-тарыхына, өткөндөгү өмүр-таржымалына сый-урмат, кадырлоо, сыймыктануу менен мамиле этишинин көрсөткүчү десек болот. Буга чейин айрыкча Октябрь төңкөрүшүнө дейре бөлөк, чоочун элдердин интеллигенция өкүлдөрүнүн кыргыздарды «дикокаменный» деп атап, жергиликтүү «оборигендер» катары мамиле жасап, эл-журтубуздун өткөн

тарыхына эзилген караңгы кул-кутандардын тарыхы катары колун шилтеп, кыргыздарды цивилизациялуу жашоого, прогресске татыксыз жана жоголуп-жоюлуп кетүүнүн алдында турган бечара этнос катары санаган терс көз караштарына көбүрөөк күбө болуп келгенбиз. Маселен, Октябрь революциясына чейин кыргыз жергесиндеги медреселердин биринде сабак берген татар мугалими А.Габдельманов кыргыздар жөнүндө минтип жазган: «Кыргыздар жазуусу, тамгасы жок, тарыхы жок калк. Кайсы заманда эмне иш кылгандыгы белгисиз, күчтүүлөрдүн таман алдында тепселип, ар кимге көз каранды болуп, караңгычылыкта жашап келишет. Башка өлкөлөрдүн балдары мектептерде, гимназияларда, университеттерде күрүлдөшүп окуп, келечекке катуу даярданып жатышса, кыргыздардын балдары бош өмүр өткөрүп, ээр токум, жүгөн-үзөңгү, куюшкан жасап, малдан башканы билбей, атасы сыяктуу наадан болууга даярданышат.» (Бул жөнүндө караңыз: Шабдан баатыр.- Бишкек, 1997, 23-бет.).

Мына ушинтип, Габдельмановдун көз карашы боюнча кыргыз балдардын аталары, наадан демек, илгерки ата-бабалары да наадан болгон, кыргыздардын тарыхы сабатсыз наадандардын тарыхы. Ушундай логикага келип такалабыз. Терең байкай келсек, Габдельманов орус падышачылыгынын колонизатордук идеологиясынын таасириндеги адам экендиги көрүнүп турат. Чындыгында, кыргыздын ата-бабалары Габдельманов ойлогондой наадан болгон эмес. Габдельмановдун көз карашына Калим Рахматуллин «Улуу патриот, укмуштуу Манас» китебинде өзүнүн альтернативдүү концепциясын каршы койгон десек жаңылышпайбыз. К.Рахматуллиндин кыргыздарга, кыргыздын тарыхына карата жаңыча концепциясы анын төмөндөгүдөй деп чын ыкластуулук менен жазганынан айкындалып турат: «Кыргыз эли мындан 2000 жыл илгери кыргыз атагын алып, тарыхый майданда пайда болгон. Ошо күндөн тартып, ал боштондук үчүн миң-миңдеген жоолор менен беттешип келген.

Кыгайдын жана арабдын байыркы тарыхчыларынын сүрөттөшүнө караганда, кыргыз эли боштондукту сүйгөн, жоодон коркууну өлүм менен бирдей көргөн, каарман, баатыр эл болгон. Байыркы кыргыздардын закону урушта жоодон корккон аскердин башын кесүүнү талап кылган. Кыргыз эли боштондук үчүн кытай феодалдарына, монгол хандарына, түрк каганатына жана башка залым падышаларга каршы эки миң жыл ичинде токтоосуз күрөшкөн. Кыргыз эли тарыхта дүйнөнү титиретип, эл-журтту канга батырып кеткен гунндарга, түрктөргө, Чынгыс-хан баш болгон монголдорго бой бербестен, дайым көтөрүлүштөр чыгарып турган. Дүйнөнү титиреткен монголдор да кыргыздардын тайманбас эрдигине таң калып, аларды «Могулустандын жапайы арстандары» деп аташкан. Түрк кагандары болсо, «биздин эң күчтүү душманыбыз кыргыздар эле» деп моюнга алышкан. Элдин улуу эпосу «Манаста» да кыргыздардын душмандары бул элдин айбатын, салтанатын көргөндө таң калгандыгы

айтылат. Кыргыздын колун «Бадана кийген баатырлар», «Соот кийген сонундар», «Айбатына жан тургус», «Болот туяк ажыдаар» деп сүрөттөшөт.

«Жүрөктөрү ташка окшойт,
Жүргөндөрү башка окшойт...
Жүздөн жүзүн бурбаган,
Жүдөймүн деп турбаган,
Жүрөктүү көрдүм кыргызды.
Миңден бетин бурбаган,
Бири да токтоп турбаган,
Билимдүү көдүм кыргызды...

деп кыргыз элинин жүрөктүү, өз заманына жараша билимдүү эл экендиги айтылат.

Ошентип белгилүү тарыхый шарттар аркасында кыргыз эли өзү сыяктуу боштондукту сүйгөн элдер менен, маселен, Сибирьдеги, Тянь-Шандагы уруулар менен союз түзүп, кытай, монгол, түрк тирандарына-залимдерине каршы күрөшүп келген. Кыргыздын эр жигиттери дайым «эл четинде, жоо бетинде» болуп, каармандыктын, баатырдыктын үлгүлөрүн көрсөтүшкөн». (Рахматуллин К., Улуу патриот, укмуштуу Манас. – Фрунзе, Кыргызмамбас, 1942-жыл, 5-6-беттер.). Калим Рахматуллиндин бул ойлорун кыргыз эли, кыргыз калкынын тарыхы, ак калпак журттун патриоттук менталитети жөнүндөгү өзүнчө бир манифест десек жарашар эле. Башка улуттардын өкүлдөрүнүн кыргыз эли, анын тарыхы жөнүндө мынчалык адилеттүү, мынчалык бийик жана салтанаттуу, акыйкат аныктаманы айткандыгын, жазгандыгын буга чейин учураткан эмес элек. Башка элге карата чыныгы интернационалдык достук сүйүү ошол элдин тилин, дилин, тарыхын ичкерген андап түшүнгөн жерден башталат деген терең идеянын чындыгын К.Рахматуллиндин мисалы далилдеп турат. Калим Рахматуллин татар үй-бүлөсүндө Токмок калаасында туулуп, кыргыз чөйрөсүндө өсүп чоңоюп, кыргыздын тилин, үрп-адатын, салтын, психологиясын, санжыра тарыхынбилип-туюп, инсан катары калыптанган. Мына ошондуктан сөз болуп жаткан китебинде кыргыз элинин кара чечекей өз уулуңдай сүйлөп отурат.Тарыхый контекстен караганда Калим Рахматуллиндин 1942-жылы жарык көргөн «Улуу патриот, укмуштуу Манас» китеби согуш мезгилинин ата-бабалардын баатырдык өрнөктөрүнүн мисалында калайык-калкты патриоттук духта тарбиялоо идеологиясынын атмосфера-сында жаралган. Мезгилдин социалдык заказына жооп издеген Манас изилдөөчү К.Рахматуллин «Манас» эпосунан улуу рухий энергияны жана патриоттук тарбиянын түгөнгүс жана күчтүү потенциалын көргөн.

Ал «Манас» жөнүндө жазып жатып, өзүн учурдун талабына ылайыкташкан конңюнктурУик катары эмес, кыргыздын рух салтын жана тарыхын терең түшүнгөн Ала-Тоонун чыныгы патриоту, нагыз интернационалист, «Манас» эпосу боюнча терең компетенттүү адис, тарыхый-маданий кругозору кең, ой жүгүртүү масштабы кенен окумуштуу катары көрсөткөн.

Ал Чолпонбай Түлөбердиевдин жана Дүйшөнкул Шопоков сыяктуу фронтто эрдик көрсөткөн кыргыз уулдарынын каармандыгынан советтик патриотизмди гана эмес, улуу Манас ата баштаган илгерки ата-бабалардын баатырдык, мекенчилдик рухунун уланышын, патриоттук өтмө катыштыктын жандуу диалектикасын көрө билген.

Окумуштуу китебинде «Манасты» элдик тарыхтын негизинде жаралган көркөм феномен катары даңазалап, эпостун сюжетинин түркүн доорлордун окуяларын ичине сиңирген көп катмардуулугун, көп сюжеттүүлүгүн биринчилерден болуп белгилеп, «Манастын» замандардын тарыхый панорамасын камтыган теңдешсиз улуу эпопея экендигин көрсөткөн.

1952-жылы «Манас» эпосуна арналган бүткүл союздук конференцияда Манас баатырды баскынчы катары мүнөздөгөн жана анын жүргүзгөн казаттарын талоончул, басып алуучу согуш катары жарыялаган окумуштуу А.Боровковдон айырмаланып, К.Рахматуллин 1942-жылы эле Манастын казаттарынын кулчулуктан, эзүүдөн элди куткаруучу боштондук миссиясын, баскынчыларга каршы кыргыз калкынын эркиндиги үчүн жүргүзүлгөн патриоттук-гуманисттик маңызын ачып салган.

Тунгуч Манастануучу окумуштуу Н.Бернштамдын изилдөөлөрүнө негизденип, эпостогу «Чоң Казаттын» тарыхый өзөгүн 840-жылы кыргыздардын уйгур каганатынын үстүнөн болгон жеңиши түзүшү мүмкүн деген типотезасын тартуулаган.

К.Рахматуллиндин талдоого алынган китебинин жаңылыгы – 40-жылдардын башында «Манастын» эл оозунан жазылып алынган кол жазмалары өзүнчө том, том түрүндө китеп болуп чыга элек кезде, эпостун башкы каарманы Манастын жана анын чоролору Кошойдун, Бакайдын, Алмамбеттин, Чубактын, Сыргактын жана Каныкейдин образдарын биринчи жолу кыйла кеңири талдоого алып, ал образдардын адеп-ахлактык жана патриоттук философиясын калың калайык-калкка популяризациялап жеткиргендигинде.

К.Рахматуллиндин аталган эмгегинин илимий мааниси Манастануучуларга жогорудагы талдоолор көрсөткөндөй, бир катар тематикалык-проблематикалык изилдөө багыттарын белгилеп бергендигинде жана бул ориентирлер менен болочокто илимий иштерди активдештирүүгө жол көрсөткөндүгүндө.

«Улуу патриот, укмуштуу Манастын» дагы бир орчундуу тарыхый мааниси «Манас» эпосунун руханий нарк-дөөлөттөрүн насыяттаган, жайылткан биринчи пионер китеп экендигинде жана тарыхый-функционалдык жагынан караганда, эл үчүн патриоттук тарбия кызматын аткаргандыгында.

Улуу «Манастын» көөнөргүс кенчтерин үгүттөгөн К.Рахматуллиндин «Улуу патриот, укмуштуу Манас» китеби эмгеги бүгүнкү күн үчүн да актуалдуу.

Адабияттар:

1. Калим Рахматуллин. «Улуу патриот, укмуштуу «Манас».- Фрунзе, Кыргызмамбас, 1942-ж.
2. «Правда» газетасы, 5-июль, 1941-жыл.
3. Калинин М.И. Избранные статьи. – Москва, Изд-во Политической литературы, 1955, 106-б.
4. Шабдан баатыр.-Бишкек, 1997, 23-бет.
5. Кыргыз Совет адабиятынын тарыхы.- Фрунзе, “Илим”, 1987-ж.

Рецензент: к.филол.н. Ибраимов К.
